

BODA LÁSZLÓ

MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS ERKÖLCSI SZEMÉLYISÉGE ÉS AZ ERÉNYEK

(*A boldoggá-avatási kérelemhez csatolva*)

A boldoggá- vagy szenttéavatások kérelmezésénél az Egyház hagyománya szerint azt is bizonyítani kell, hogy a jelölt egyes - meghatározó - erényeket az átlagos keresztény életet meghaladó módon, sőt hősi fokban gyakorolt. Utóbbi már a Szentlélek ajándékainak hatékonyságára utal. Az ilyen irányú kérelem azonban akkor is kivételes rangot biztosít a jelöltnek, ha kanonizációra nem kerül sor. A feltételek között ugyanis ott szerepel az életszentség "híre" is, nagyobb szabású keresztény közösségek lelki visszhangjával. Az bizonyos, hogy jóval kevesebbet avat szentté az Egyház, mint akiket szélesebb környezetük élő szentnek tartott. A "karizmatikus jelleg" azonban szintén jogos elvárás a "perben", s ez azt a kivételes hatást jelenti, amely a személyiségből és annak tevékenységéből árad, amely föléleszti és ébren tartja, erősíti egy hívő keresztény közösség hitét, mégpedig minél tágasabb körben, és tartósan. Ez a hívő emberekre kifejtett szuggesztív hatás az, amely teológiai értelmezéssel a karizmák kifejezett jellemzője. Erre már Pál apostol utal. Ilyen például Assiszi Szent Ferenc vagy Boldog Pater Pio esetében a stigma. Utóbbi boldoggá-avatásakor olyan hatalmas tömeg volt a Szent Péter székesegyház előtt, hogy ilyen még Rómában is csak kivételes alkalmakkor észlelhető. Ez a magyarázata annak, hogy bár a karizma nem az életszentség növelését szolgálja, hanem épp ezt a szuggesztív módon hitébresztő hatást, az Egyház ezért kívánja meg a kanonizáció egyik alapfeltételeként. Szinte a "szűrő" szerepének tekinthető a hit "sugárzó tanúinak" nagy sokaságából való kiválasztásnál. Az is érthető szempont, hogy a különböző élethivatásokra és egyes országok lelki igényére szintén tekintettel van az Egyház.

A jelöltek életállapotának és hivatásának megfelelő hiteles vallásosság eleve feltételezhető. Ez alapkövetelmény. Ennek jelei adják az átfogó alapot s egyben a betetőzést is. A hiteles vallásosság alapvonása pedig ez: *Istenben az emberért*. Különös figyelmet érdemel azonban ezen belül a keresztény alázat, a három teológiai erény: a hit-remény-szeretet, továbbá a négy sarkalatos erény: a döntésben való okosság, az igazságosság, a lelkierő és a mértékletesség, aztán mindennek a személyiség egészében való belső összefüggése, majd a domináns jellemvonás megjelölése. Mindszenty bíboros esetében ezt az Emlékiratok alapján kell

megvizsgálunk, az igazságot kereső tárgyilagossággal, tartózkodva mindennemű túlzástól vagy elfogultságtól, amely visszajára fordulhat és nem segíti a hiteles jellemportré megrajzolását. Nem szépíteni kell, hanem ábrázolni. Tárgyilagosan. Úgy, ahogyan ő is tette az Emlékiratokban.

A történelmi háttér

Milyen jellemet tárnak elénk eszerint az Emlékiratok? Életrajzi adatokat is közölnek, de a származásról, a "genealógiáról" - érthető módon - csupán vázlatosat. Nem ez a fontos. A püspökségtől a primási székig vezető út, majd még inkább az utána következő életszakasz sorsdöntő tapasztalatai azok, melyeket az Emlékiratok megőriznek. A vallomások tükrében egy olyan kivételesen elkötelezett személy jelleme tárul föl előttünk, aki a maga egészen egyéni Krisztus-követésében a magyar egyházért és hazájáért heroikus áldozatot hozó, börtönök és meghurcoltatások által megedzett nagy tanúja a 20.századnak, különösen a század második felének. "Száll alá poklokra"...S nem csupán az Egyház tanúja, hanem az Emberi Jogoké is, a Humánumé, amellyel úgy vagyunk, mint az igazságossággal vagy a levegővel. Hiányában tapasztaljuk meg igazán azt, hogy mennyire nélkülözhetetlen.

Mindszenty József a 2000. évvel a történelem múltidejébe hanyatló 20. század egyik világméretű tanúságtevője, túl a magyarság és a kereszténység határain. Mert egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a 20. század - két világháborújával és két óriás-ragadozó dinoszauruszhoz hasonlítható diktatúrájával - a felvilágosodás korában kifejlődő és egyre inkább elburjánzó ateizmus és a szekularizmusba torkolló szekularizáció halálos kísérlete az emberiség történetében. "Isten halálával" az Ember halála, s vele az emberiség végkiárusítása, az Apokalipszis-lovasok patkócsattogásának fűlsiketítő hangzavarában. A humánusot is végpusztulással fenyegető iszonyatos tatárjárás, amelyben az ember megmutatja, hogy az abszolút hatalmat kisajátítva, annak hordozóit bálványistenekké fölmagasztalva mire képes az igaz Isten nélkül, miközben a felelősséget arra az Istenre hárítja, akit tagad. Már a két világháború közötti különbség mérhetővé teszi az ateizmus hatását, melyet először vittek át ilyen démonikus következetességgel a tömegekbe, nem tanulva a francia forradalom tapasztalatából. A 20. század az evidencia világosságával mutatta meg, hogy a földi poklot mindig azok rendezik be a világban, akik a lehangosabban tagadják a pokol létezését. Így lett Isten létének kérdése az ember létének s vele az emberiségnek nagy kérdőjelévé.

A pokol angyalait ránk szabadító ateista eszmék tömegekig hatoló elterjedése és grasszálása jellemzi a 20. századot. Hiszen sokakat már óvodás kortól erre

neveltek. A legveszedelmesebb indító eszme ebben Macchiavellié, Hobbesé és utódaié. Ez az eszme a semmitől nem fészélyezett "tisza hatalom" propagálását juttatta érvényre. Ebben a szemléletben minden hatalom az államé, diktatórikus államformában pedig a diktátoré. Mindent az érdekek határoznak meg, az igazság, az igazságosság, a természetjog s vele az emberiség rovására. A 20. század két nagy diktatúrája az állami abszolútizmust hitelesítette és tette meg uralkodó eszmévé, miközben a darwinizmus ideológiájának indítására a gyűlöletet fogták be politikájuk szekerébe, akár fajgyűlölet, akár osztálygyűlölet formájában. S ebben a humánus író-képviselőitől már nem tartva a vallással és az Egyházzal találták magukat szemben. Ez volt az Istennel együtt az Ember s vele az Emberiség védelmének jóformán egyetlen hatásos bázisa.

Ezzel a történelmi háttérrel, a hitleri nacionalizmus végvonaglásában és a sztálini diktatúra előszelében, majd annak legpusztítóbb időszakában lépett a színre Magyarországon Mindszenty József, először mint veszprémi püspök, aztán mint esztergomi érsek-prímás. Mi volt föllépésének háttére? Az ember testből, lélekből és környezetből áll. A középkori filozófia és teológia - főként Aquinói Szent Tamással - komoly értékeket bontakoztatott ki, de a fejlődés irányában nyitva kellett maradnia. Az egzisztencialista filozófia - vitatható eszméi ellenére is - dimenzió-többletet hozott az emberi gondolkodásba. Nem elég a görögök jelmondattá vált eszméje: "Ép testben ép lélek". Ehhez megfelelő emberitársadalmi környezetre is szükség volna, amint azt már Rousseau hangoztatta. A leginkább meghatározó háttér ebben tehát a társadalmi környezet. A katolikus teológia az üdvösség koncepciójában a Szentírás alapján megőrizte és ma még tovább fejleszti a harmadik dimenziót: a környezetet. A teljes ember üdvösségét hirdeti a teljes emberi környezetben. S ennek a teológiának az a kivételes nagyvonalúsága és hitelessége, hogy az eszkatológián innen, tehát a földi lét adott kereteiben már megvannak előjelei, levetülései, eszméi és gyakorlati következményei, mondhatni: előizei. A földi valóságok teológiája erre utal. Már régóta tudjuk, hogy eszmékkal föl lehet emelni az embert és ugyanakkor meg is lehet semmisíteni. Eszmékkal tehát gyilkolni is lehet. Ez a szellem hatalma. Ez az, ami tökéletesen hiányzik az állatvilágból. Hiába bizonygatják az állati "intelligenciát". S a világban jelen van a Rossz hatalma, jelen van a Gonoszság Szelleme, amely bizonyos történelmi időszakokban látványos módon kinyilvánul. Ennek érzékeny fölismerésével birkózott Szent Ágoston. Ez egyetemes tapasztalat. Elég csak egy filmkockát fölillantani. Hogy mit jelentett a Keletrómai Császárságban a 8-9. században a képrombolás rendelete és milyen következményekkel járt, tudjuk. Hogy mit jelent Isten képmásának lerombolása az emberben, ma már azt is tudjuk. Hiába értelmes lény az ember és hiába bontakoztatja ki testi-lelki erőit, képességeit, ha olyan környezetbe kerül, amely elsorvasztja és tönkreteszi, megkínozza és végül halálba küldi. A volt Leningrádból

száműzött Tatjana Goriceva, a kereszténnyé lett filozófus-író, akinek könyve tizenhat kiadást ért meg Nyugaton, ezt mutatja be a sztálini kor egyik megrendítő tapasztalatában:

"Misa arcára gondolok...Nemrég lett keresztény". Aztán elmondja, hogyan vitették be őt egy politikai "elmeógyógyintézetbe" (célja az agymosás, hogy hitét kémiailag eltüntessék, lepárolják). "Elkezdtek gyógyszerekkel etetni, ami azt jelenti, hogy szép lassan megölik. Ez az egykor oly életerős, csillogó szemű fiatalember most kornélkülivé vált, felpuffadt arca kifejezéstelen lett, érdeklődés nélküli, merev tekintetű. Ez az arc még sokáig el fog kísérni, mint föl-fölbukkanó emlék, abból a másik világból (a kötelező ateizmuséból), ahol nyíltan terpeszkedik a Gonoszság" (84.o.). Ugyanezt próbálták - a kínzások mellett - Mindszenty József állandó "gyógyszerezésével" is, de kényszerűen fenntartva annak lehetőségét, hogy időnként megmutassák őt a külföldnek, hogy kikényszerítsék belőle a kirakatvallomást - mint az elrabolt személyek telefonhívásánál -: "Köszönöm, jól vagyok. Jól bánnak velem". Ilyen volt a 20. század másik diktatúrájának "képrombolása".

Ennek a történelmi háttérnek kontrasztjában élesednek ki Mindszenty bíboros jellemvonásai, egész jellemalkata, azokkal a sajátos erényekkel, melyek közül meghatározó módon emelkedik ki, főpapi életének döntéseit átjárva: a fortitudo, a bátorság és vele a jellemszilárdság, amely a határozott és elvi elkötelezettségű kiállással együtt a kivételes tűrőképességet is jelenti, a "vérnélküli vértanúság" ritka példáját.

Az erkölcszociológia a tudományos vizsgálódás kényszerűségével osztályozza és jellemzi az erényeket, az emberi személy jó tulajdonságait. Elválaszt, megkülönböztet, keresi az általánosban a specifikust. Imponáló vonása, hogy mennyire komolyan veszi a filozófiai etika révén a természetes emberi értelem fölismeréseit is, például a görög etika eredményeit. Ezek ugyanis nem ellentétei a kinyilatkoztatásnak, hanem megalapozói. A természetfölötti ebben is a természetesre épít. Ez döntő fontosságú megállapítás vizsgálódásunkban, hiszen e nélkül a személyiség mindazon súlyos sérelem-sorozata, amely Mindszenty Józsefet érte, pusztán egy speciálisan keresztény s azon belül katolikus vallási beállítottság sérelme volna. Az ő szenvedései azonban az Emberi Jogok és az emberi méltóság, a megkínzott Humánus sérelmei is egyben. A rázúdított vádakkal szemben a védelem tanúja ebben tehát Szókratész vagy Arisztotelész éppúgy lehetne, mint Cicero, Konfucse vagy Kant. Ők a humánus ítélőszékénél, annak nevében hoznák meg fölmentő ítéletüket, a koncepciók per vádaskodóit helyezve vád alá. Erre az Emlékiratok is céloz.

I / A négy sarkalatos erény jellemzése Mindszenty bíboros életében

A sarkalatos erények a görög szellem hagyatékai, de tudni kell, hogy az Ószövetség bölcsességi könyveiben is fölvetettek, bár nem a klasszikus felsorolás szerint. A Bölcsesség könyvében ezt olvassuk: "az erény: mértékletességre, okosságra, igazságosságra és bátorságra tanít" (8, 7). Olyan okosságról van itt szó, amely az életvitelben, a döntésekben nyilatkozik meg. S az idézett szentírási szövegben is ennek beteljesítője a bölcsesség. Ezzel a négy sarkalatos erény a kinyilatkoztatás üzenetében kapja meg új és teljesebb értelemét, az üdvösség kontextusában. Maradjunk vizsgálódásunkban a klasszikus sorrendnél, az igazságossághoz a vallásosságot is hozzáillesztve, bár az a hithez is csatolható.

1. Az okosság mint az adott helyzetben való dönteni-tudás

Az okosság platóni jelentése is új perspektívát kap a keresztény értelmezésben. Az életünk során hozott döntéseink gyakorlati okosságáról van szó, amely a bölcsességben éri el tetőpontját és ezáltal teológiai jelentésében túllépi az evilági élet kereteit. A merőben evilági - üzleti-életviteli-politikai - okossággal szembeesítve ez a "természetfölötti" okosság csak olyan etikai megfelelőjével harmonizál, amely emberileg hiteles, tehát humánértéket fogalmaz meg. Ez azonban inkább kivételesnek tekinthető. Sokak szemében okos ember az, aki jól be tudja csapni a másikat, ki tud bújni a felelősség alól és másra tudja kenni a saját bűnét, megtalálva hozzá a "balekot". Okos az, aki olyan ügyesen hazudik, hogy nem tudják rajta kapni. Arany János ironikus szavaival kifejezve: "Költő, hazudj, csak rajt ne kapjanak". A keresztény okosság nem ilyen. Elválaszthatatlan a hívő magatartástól és a szeretettől. Teológiailag fogalmazva: ez az üdvösség okossága, amelyben - szemben az élvezetelvű filozófiákkal - helye van a keresztnek, a szenvedésnek is. Ezért szembeesíti Pál apostol a görögök hedonizmusával "a kereszt bölcsességét" és a merőben evilági "bölcsességet" oktalanságnak mondja (1 Kor 3,9). A hiteles keresztény okosság életre váltásának alaptörekvése jellemző Mindszenty József erkölcsi jellemére is. Megegyezik viszont ez alapvonalaiban a görögökével annyiban, hogy a gyávaság és a vakmerőség végletei között keresi az erkölcsileg célravezető tájékozódást és eszerint törekszik meghozni döntéseit. Ez voltaképpen a szintézis útja, a végletek közötti helyes út, mely nem azonos a kevésbé szerencsésen fogalmazott "arany közepszerrel". Nagyon messze van a "közepszerűségtől", hiszen a keresztény okosság – összefogva a bátorsággal – heroikus döntésekhez vezethet. Nála egyértelműen oda vezetett.

A gyakorlati okosság nem a tudós elme alkati sajátja, bár a kettő egybe eshet. Annál inkább megköveteli a helyes döntés iránti gyakorlati érzéket, habitust. Érzék nélkül nincs erény. A teológus Mindszenty Józsefnél már papnövendék korában életre szóló döntés lett, amikor főpásztora nagylelkű gesztusát mérlegre téve nem fogadta el a bécsi egyetemre való diszponálását, s ezt kellően meg tudta indokolni. Magyarországon maradt. Diszpozíciója azonban elárulja, hogy a kiváló növendékek közé tartozott. - A döntés okosságához a kellő ismeretszerzés, a széles látókör is hozzátartozik. S ő ösztönösen ráérezett hivatása irányára, amikor a teológia mellett a történelem iránt érdeklődött különösképpen. Papi életében nagy hasznát vette ennek. Börtönbüntetése idején - amikor már mód nyílt rá -, és az 56-os forradalom elfojtása után, az amerikai követségen is sokat olvasott. Állandóan tágította műveltségét. Lelkipásztori indulásakor messzire tekintő okossággal fölmérte a török utáni idők lelkipásztori vonatkozásban megmutató káros helyzetét és a nagy hiányok pótlására irányozta be energiáit, már zalaegerszegi plébánosként, amikor a város előljáróságában is fontos szerepet kapott. Padányi Bíró Márton püspökről írta 500 oldalas, maradandó értékű könyvét, melyet 1934-ben publikált (29). A korábbi időkből való példakép szembesítette őt a sokban hasonló saját feladataival. Ezekben a magyarság ügye elválaszthatatlan volt az Egyház ügyétől. Egy ízben hivatkozik - talán néhányszor előforduló és nem különösebben jelentős - jóakarató "túlzásaira". Önkritikus visszatekintés ez és tanulságait mindig igyekezett levonni. - 1944-ben már veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton 20. századi utóda. Ekkor méri föl igazi messzire tekintéssel, hogy a nagy múltú Pannónia mennyire fontos az ország jövője szempontjából. A német és orosz hadsereg keleti fronton zajló végső összecsapásában Magyarország a németek által kijelölt csatatér, időhúzás a végső összeomlás előtt. Hitler kiadja a parancsot, hogy Berlint Budapest védelmével kell tartani. Szegény Magyarország, milyen kényszerű és pusztulásra szánt "védőbástyája" lettél ebben a szerepkörben a Nyugatnak? És milyen Nyugatnak?! Mindszenty püspök világosan látja, hogy meg kell menteni a Dunántúlt, annak három és félmillió lakosát. Ez politikai világos látás is egyben. Felelős, elkötelezett magyarság-tudat. S a maga részéről minden megtehetőet megtesz, hogy a Dunántúl föl ne morzsolódjék a két diktatúra egymásnak eső dinoszauruszainak végső leszámolásában. A négy püspök által aláírt memorandumot ő szervezi és maga viszi el Budára, az akkori nyilas miniszterelnöknek, hogy ne áldozzák föl a Dunántúlt, hiszen a helyzet már reménytelen számukra. Vállalja, hogy a nyilasok börtönébe kerüljön, amikor statáriális bíróságok működnek az országban. A történelem ugyanis tanúsítja, hogy a vert hadseregek és párthívek mennyire elveszítik józanságukat és elkeseredésükben milyen rombolásra képesek az "utánunk a vízözön" jelmondatával. Ettől tartott ő. Ismerte a történelmet. A másik oldalon a betörő

győztesek, a "felszabadítók" első vonala, a harcoktól elvadultan és megtikkadva, akik fosztogatnak, szeszes italt vedelve nőket gyaláznak meg s ártatlan embereket mint gyanúsítottakat hurcolnak ki az országból. A távoli múltból fölsejlik a "sacco di Roma", a Római Birodalom fővárosának barbárok általi kifosztása, magyar vonatkozásban pedig a tatár-és törökdúlás. Ennek a rettenetes látványnak lett áldozata a már boldoggá avatott Apor Vilmos püspök.

1945-ben Magyarország primásává Mindszenty József, veszprémi püspököt nevezte ki a pápa. Bátor magatartásának híre Rómába is eljutott. A nagyon nehéz történelmi helyzet elővigyázatosságot és okosságot igényelt. Hamarosan kiderül, hogy legnagyobb horderejű döntéseit életpályájának ebben a szakaszában kell meghoznia, ami érthető. Az is bizonyossá válik azonban, hogy az okosság önmagában nem elég. Annak a bíboros leghatározottabb jellemvonásával, az elvi következetességű határozottsággal kell ötvöződnie. Melyiket válassza? A kevés kilátással kecsegtető, de bátor ellenállást, vagy a kompromisszumot, melyet sokan az okosság jelének vélnek? Ez volt a nagy kérdés. Ő az ellenállást választotta. Ebben a történelmi időben Franciaország is De Gaulle tábornokot és az ellenállást értékelte. S az is őt igazolta, hogy egyes püspöktársai, akik az adott kényszerhelyzetben letették az államesküet, szintén börtönbe kerültek. A történelemből ismerős az alternatíva. - Hamarosan gyülekezni kezdtek fölötte a viharfellegek. 1948-ban már letartóztatják. Jellemző, hogy magatartását a megszállók oldaláról "makacsnak" és politikailag "rövidlátónak" bélyegezték. Utóbbi kifejezetten a politikai okosság hiányának vádja. A történelem azonban azt tanúsítja, hogy ellenállás nélkül ritkán lehet "okos" kompromisszumot kötni. Utána már nem sok esélye marad a prudenciának, hiszen az önálló állásfoglalás helyett a börtönben mások döntenek helyette. Ott többször hallhatta: "Most mi vagyunk az urak". Az 56-os forradalom idején, amikor kiszabadítják, nyilatkozata higgadt és józan. Aztán ismét hosszú és kényszerű tartózkodás következik az amerikai követségen.

Szabadulása és külföldre való száműzetése után rehabilitációt igényel, az amnesztiát nem tartja megfelelő jóvátételnek, de az államtól nem kapja meg a rehabilitációt. Ausztriában a sajtó félremagyarázza egyik kijelentését, miszerint a határ nem maradhat így véglegesen. Ő azonban a vasfüggönyre értette. Végül tisztázzák a félreértést. Számkivetésének nagy és termékeny döntése - ez már bölcsességre vall -, hogy maradék életét és energiáját a külföldi magyarok látogatására fordítja. Ezzel - bár szűkebb és jóval szerényebb keretek között - mintegy megelőzi II. János Pál pápa kontinentális ország-látogatásait. A cél ugyanaz: látogatásaival összefogni a szórványban élő külföldi keresztény magyarokat, az ökumené szellemében. Keresztény okosságának végső próbatétele az, amikor a pápa arra kéri, hogy mondjon le az esztergomi érseki székről. Nyugalomba vonulása ugyanis az Egyház diplomáciai érdekét szolgálná a Sztálin

után már bizonyos enyhülést hozó hetvenes években, amikor viszont még nem lehet előrelátni a kilencvenes évek fordulatát. Nem mond le. Amikor pedig ennek ellenére az esztergomi érsekséget a Szentszék 1974-ben megüresedettnek nyilvánítja, mély fájdalommal veszi tudomásul a döntést, de elfogadja, jelezve, hogy a következményekért nem vállalhatja a felelősséget. Igazi nagy dilemma. Mindkét részről az. Hasonlóan nagy próbatételek más vonatkozásban is előfordultak már a Szentszék eljárásával kapcsolatban, egyes kiemelkedő s az Egyházat nagy hatással szolgáló személyiségek esetében. Elég Newmant, Teilard de Chardint vagy nálunk Prohászka Ottokárt említeni. Mindegyikük átélte a megrázkódtatást a maga módján. És mindegyikük engedelmeskedett, bár a lelkiismeret belső drámája kíséretében. Különben kiléptek volna az Egyházból. Mindszenty bíborostól – Prohászkaéhoz hasonlóan – ennek még a kísértése is távol állt. Hiszen szívvel-lélekkel az Egyház tanúja volt és maradt a magyar egyház képviselőjében. Nem mondott le az érseki székről. "A döntés kizárólag a Szentszék határozata", írja (496.o.). Ezt pedig a maga belső fájdalomával, de elfogadta. Elégtételül megkapta a vele érzők szolidaritásának visszhangját. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy akkor ő már 82 éves volt. S a változások érlelődtek.

2.a. A jusztícia kettős arca: igazságot tenni és az igazságtalanságot elviselni

Platónától számítva hatalmas utat tett meg az igazságosság erényének értelmezése, egészen napjainkig. Etika, vallás, hiteles politika és szociológia megegyezett és mindmáig egyetért abban, hogy az igazságosság kivételesen fontos személyi érték, amely alkatánál fogva közösségi irányú. Az igazságosság a társadalom perspektívájában elkötelezett erény, amely ebben a joggal találkozik. Igénye áthatja egész életünket, történelmünket és kultúránkat. Az igénye! Mert fájdalmas, olykor tragikus vonása az igazságosság erényének, hogy az esetek megszámlálhatatlan sokaságát és az egyetemes emberi tapasztalatot megidézve rendszerint hiányában érezzük meg kivételes jelentőségét. Az igazságosságnak alapvető igénye, hogy megadjuk mindenkinek és mindennek - Istennek, de a teremtett világnak is -, amivel tartozunk. "Mindenkinek és mindennek". Az egyetemes érvényű fogalom azonban részekben kap közvetlenebb értelmet. Fontos szerepe van a törvényhozásban, a pozíciókat betöltő kinevezésekben, a kereskedelmi ügyletekben, a szerződés-kötésben, a bíraskodásban és - éppen az Egyház szorgalmazása révén - a szociális irányú tevékenységben.

Ami az igazságosság nagy történelmi tanúit illeti, figyelembe kell vennünk az ember személyi méltóságát, továbbá a hivatáskörből és a történelmi szituációból adódó korlátait. Vannak uralkodók, akik igazságos törvényeket hoznak, bírák, akik

igazságosan ítélnék, de olyan hősei is vannak az igazságosságnak, akik szenvedő alanyai a félelmetes ellentétnek: az igazságtalanságnak. Mindszenty József mindkettőben tanúságtevő módon gyakorolta ezt a kivételes jelentőségű erényt, de különösen az utóbbiban. Már plébánosként megmutatja szervező tehetségét, melyet elsősorban a szociális igazságosság szolgálatába állít. A Szociális Missziótársulat nővérei révén irányítja a szegénygondozást, a kórházi-, vasúti- és fogházmissziót, a nyugdíjas otthont. Szegény sorsú vidéki fiúk taníttatását eszközli ki. Zalaegerszegen szervezi, segíti új elemi és polgári iskola, tanítóképző és szakiskola működését. Veszprémi püspökként már jóval nagyobb hatókörrel igyekszik rendezni az egyházmegye anyagi helyzetét. 34 új plébániát és 11 katolikus iskolát létesít. De máris elszenvedi az igazságtalanság arculcsapását, amikor fél évig a nyilasok börtönébe kerül. A szovjet megszállás kezdetén pedig megszenvedi azt az emberi méltóságot súlyosan megalázó igazságtalanságot, amely nem megadja az embernek, ami megilleti, hanem elveszi tőle mindazt, ami elemi módon megilletné, ha az akadályként áll elébe. Még az útszélén holtukra várva napokig vonagló lovaktól - saját állataitól - is megtagadja a kegyelemlövést. "A lovakat lelövik, ugye?" A méltán világsiker aratott film közmondássá lett címe jut eszünkbe, az ember leghűségesebb társaival, a teremtés talán legszebb állatával kapcsolatban. Az embereket, azokat lelőtték, ha védelmére keltek a nőknek. A végvonaglásban vergődő lovakat hagyták kínlódni. Így kivetkőzteti az embert emberi mivoltából a háború, függetlenül attól, hogy győztes vagy vesztes. Pedig a megszállók között is és még ilyen körülmények mellett is voltak tisztességes katonák. Az igazságosság ennek elismerését is megköveteli. Mindszenty József Apor Vilmos püspöktársával együtt hívei súlyos megpróbáltatását szenvedte meg, az "értetek" és "veletek" ágostoni mondás szellemében. Ő túlélte. Apor Vilmos a mártírja lett. Belehalt abba, amit látnia kellett.

Az igazságosság és igazságtalanság nyomasztó gondja országos méretűvé növekedik Mindszenty Józsefben, amikor Magyarország primásaként kell állást foglalnia az adott helyzetben. Az ország szíve Budapest, amely a legsúlyosabb csapásokat szenvedte és szenved. Budapest nyomora volt "a leginkább égbekiáltó". (86) S amint az okosság a bátorsággal fog össze főpapi életében, úgy fog össze benne a szociális igazságosság sürgetése a segítő szeretet kihívásával, a keresztény karitás akcióját megindítva. S.O.S. jeleket küld Amerikába. Csak egyetlen nagyvonalú gesztusát említem: ahogyan Rómában négy teherautót vásárol a kapott segélypénzen, majd elirányítja azokat a főváros és a vidék közt lebonyolítandó karutász-akciók szolgálatába. Pénzt és segély-szállítmányokat eszközöl ki, hogy a súlyos ínséget szenvedő magyar népen segítsen, különösen a leginkább rászoruló Budapesten. "Hálából" megkapja érte majd a valuta-üzérkedés vádját. Amikor pedig magyarok sokaságát telepítik ki a Felvidékről - "etnikai tisztogatás" - ő számon kéri, hogy a szomszéd ország püspökei az emberi jogokat sértő

igazságtalanság ellen miért nem tiltakoznak hallhatóbban. Elfogatása és bebörtönzése, majd megkínóztatása után Jézus Krisztus nyomában viseli a súlyosan igazságtalan ítélet, a történelem egyik – világviszhangot keltő – koncepció perével: életfogytiglani fegyház. Viseli annak nagyon fájdalmas keresztjét, a végsőkig való megaláztatást és a gyötrelmeket, amelyben az – elméletileg tetszetősen fogalmazott – "ateista humanizmus" megmutatta, hogy mit ér a gyakorlatban, amely az elmélet próbaköve.

Az embertelen szenvedéseket hozó börtönbüntetés ideje alatt - amikor már híreket kap - országos felelősséggel is átérzi mindazt, ami súlyosan sérti az igazságosságot. A magyar egyház keretein belül sajgó sérelem éri az osztó igazságosságot, amikor a kulcspozíciókba a rendszerrel megalkuvó, ún "békepapokat" helyeztet az állam, bár ebben nem lehet sommásan ítélni. Ő maga is jobban megértette azok helyzetét, akik a börtön kínzásai után kerültek kényszerhelyzetbe és így az állam által kívánt pozícióba. Például Beresztóczy Miklós. Más ez, mint amikor valaki a jobb pozícióért válik megalkuvóvá. Czapik Gyula, egri érsek "engedékenysége" fájón érintette, de tudomásul vette, hogy érsek-társa mennyire beteg. Czapik nem akart börtönbe kerülni ilyen állapotban. Nem sok ideje volt már hátra. Az állam által favorizáltak magatartását tehát nem lehet emberileg azonos szigorral mérni. Az pedig minden józan mértéket mellőz, amikor külföldre szakadt hazánkfiak közül egyesek mindenkitől mártíromságot vártak volna. Odakintről. Egyébként sem jár minden kompromisszum elvek feladásával. Mennyiben büntethető az olyan egyetemi tanár, aki akár Hitler alatt, akár a kommunizmus érájában tanítani "merészelt", ha tanításával nem hódolt be? Egy rektorság esetében már kényesebb a megítélés. Hitler után a németek ezt úgy oldották meg, hogy Heideggert megfosztották katedrájától, holott ő nem árulta el a filozófiát. Elment bizonyos rendezvényekre, mert rektorként el kellett mennie. A papot ezen a címen nem lehet papi működésétől felfüggeszteni. S a hívek is meg a paptársak is tudták, hogy az ún. "békepapok" közül ki kötött kompromisszumot a keresztény elvek feladásával. Olyan nehéz idő volt ez, amikor Németh László, a magyarság ügyét nagyon komolyan szíven viselő és sokban mellőzött író ezt javasolta: "Alkalmazkodni, és megmaradni". Persze a kérdés épp az volt, hogy meddig lehet elmenni az alkalmazkodásban. S mit jelentett gyakorlatilag a "megmaradni". A török idők nagy tapasztalata, hogy a magyarság nem úgy akart "megmaradni", hogy fölvette a mohamedán hitet, mint Bosznia lakóinak egy része. Megőrizte keresztény hitét. Egy pap esetében még ezen belül is fölfokozottak a lelkiismereti követelmények. Mindszenty bíboros ebben szigorúan ítélt. Az 56-os forradalom utáni rövid föllélegzés gyors intézkedéseket tett csupán lehetővé. Szabó Imre püspök ennek megfelelően mozdította el azokat, akik államilag favorizáltak - esetenként ezért egyházmegyét is változtatva -, mintegy állami diszpozíció útján kapták kiemelt pozícióikat, még ha egyházi jogi papír volt is a kirakatban. Papi

működésüket azonban nem függeszthette föl. Nem elég a bűnt büntetni, a megtéréshez is segédkezet kell nyújtani. Igen, bűnbánatot kell tartani és vállalni kell az elégtételt. Bűnbánat és elégtétel... Ez is nyílt beszédtema volt a nagy politikai fordulat után, amikor annyian hivatkoztak a párt elkötelezettjei közül védekezésül a "keresztény irgalomra". Mindszenty bíboros nem lehetett már aktív részese annak, hogyan rendezhetők el konkrétan a magyar egyházon belül az ilyen jellegű jogsérelmek. A bűnbocsánatnak azonban nagy tapasztalata van az Egyházban. A II. Vatikánum pedig megfogalmazta a büntetőjog alapelveit. Eszerint: a büntetésnek a bűnös megjavulását, jó útra térését is lehetővé kell tenni. Az elégtételt azonban el kell fogadni.

A döntés okossága az igazságosság körében is mindig adott helyzetben vizsgáljuk, anélkül, hogy a helyzet volna az elvi állásfoglalás meghatározója, ami az ún. szituációs etika jellemzője. Ezt pedig elítélte az Egyház. Az biztos, hogy az igazságosság nem mellőzheti az okosságot. Hiszen az igazságos megítélés mértékét éppen az okosság segíti, ahogyan Aquinói Szent Tamás is tanítja. A Biblia Istene azonban már az Ószövetség képében sem pusztán az igazságos Isten. Ő az irgalom Istene is egyben.

Mindszenty Józsefet kezdettől jellemezte a szociális igazságosság iránti érzék és annak adott lehetőségein belüli realizálása. Magyarország primásaként egyre világosabban átlátta a magyar népet és a magyar katolikus egyházat érő igazságtalanságok legjellemzőbb formáit, melyek jórészt már közbeszéd témái voltak. Szót is emelt ez ellen. A hősiesség fokára azonban mégis a rajta esett nagyon súlyos igazságtalanságok elviselésében emelkedett. Széchenyivel rokonságban valóban egy ország lelkiismeretét és terheit hordozta. Elítélésének koncepció perében meglepően sok hasonlóság mutatkozik Jézus Krisztus peréhez: a koholt vád, a hamis tanúk, a mezítelenségig való megaláztatás, a korbácsütéseknek megfelelő gumibotolás és a káromkodások, a mocskos beszéd meg a gúnykacaj, amely körülvette. Ő is elesett, amikor eszméletét veszítve elvágódott a börtöncella kövére. De a közelében is akadt a római századoshoz hasonló magyar katonatiszt, aki titokban vele érzett, aki oda súgta neki: "Atyám, én is keresztény vagyok". "Egyszer neveztek atyának a börtönben" - jegyzi meg az Emlékiratokban. Életfogytiglani büntetése voltaképpen lassú halálos ítélet volt. Ha nem jön a forradalom, aligha élte volna túl a börtönbüntetést, mint ahogyan sokan - jóval rövidebb idő alatt - belepusztultak a kínzásokba. Ő megfogalmazta döntését: "megingathatatlaná vált elhatározásom, hogy a rab-halál vagy a megalkuvó szabadulás alternatívájában az elsőt választom". (411.o.)

2.b. "Adjátok meg Istennek, ami Istené". Mindszenty József vallásossága, az igazságosság erényéhez kapcsolva

Az igazságosság erényéhez csatolható a vallásosság is mint a teremtmény tartozása Teremtőjének. Mert Istennek is meg kell adni, ami Istené (vö. Mt 22, 21). A teremtmény részéről ez "kötelesség", teremtményi mivoltunk elfogadása a Teremtő dicséretében. Akkor is meg kell adnunk a köteles tiszteletet és imádást Istennek, ha megszenvedjük a kibontakozó világ, az Evolúció megpróbáltatásait – Teilhard de Chardin tanúskodik erről hitelesen –, s akkor is, ha az emberi szabadság már az őszülőknel találkozik a tiltott fa gyümölcsével s ennek következtében – a Teremtés könyvének katachetikai képével ábrázolva – "a Paradicsomkertből való kiűzetéssel". Megadatott nekünk, hogy választani tudjunk a jó és a rossz között. Sőt megadatott, hogy választásunkat a "döntés" rangjára emeljük, ha a bűnös döntés egyáltalán rangnak tekinthető. Az ember megkapja a szabadság kétélű ajándékát, hiszen képessé válik a bűnre és hatalmat kapott a világ fölött. Megkapta az "élni vele" vagy "visszaélni vele" félelmetes képességét Teremtőjétől. A bűnben pedig a végsőig eltorzul a szabadság ajándéka és bemocskolja az emberi történelmet, vérrel, verejtékkal és könnyekkel itatva át annak szövetét. Egy hatalmas, végeláthatatlan keresztúttá teszi. Isten azonban a megváltás művével mégis reményt olt ebbe a történelembe és - Karl Rahnerrel szólva - üdvösség-történétté avatja. Az ember megkapta azt a képességet is, hogy megtagadja Teremtőjét s megkísérelje a helyét elfoglalni. Az ontológiai igazság és igazságosság elleni legnagyobb véték ez: merénylet Isten hatalmának teljes kisajátítására a világban, amely legkirívóbban minden idők despotáinak cselekedeteiben vált valóra, persze csupán mint az emberi hatalom abszolút voltának öncsalása. Elementáris fonáksága az, hogy Isten abszolút Úr, de nem abszolutisztikus uralkodó. A diktátor viszont abszolutisztikus uralkodó, anélkül, hogy a világ abszolút ura lenne. Ennél nagyobb teológiai öncsalás aligha képzelhető el. Ebben a kísérletben ugyanis az ember a bukott angyalokat is fölülmúlja a tagadásban. Mert az angyalok bukása - avatott teológusok nagy megsejtése szerint - nem Isten léte ellen irányult, hanem a megtestesült Ige, a Megváltó emberi létformájának elfogadása ellen (esetleg Mária ellen is). Mindez persze emberi nyelven, emberi képekkel közelíthető meg csupán, a Biblia utalásai alapján. Az angyalok próbatétele e jól megalapozott, nagyszerű teológiai megsejtés szerint nem az, hogy elfogadják-e Istent legfőbb Uruknak. Jogos a teológiai következtetés: az ember megváltására irányuló isteni akarat elfogadása vagy el-nem-fogadása a tét. Utóbbi - a teológia megítélésében - lázadó merénylet, melyet tömören fogalmaz meg a luciferi állásfoglalás: "Nem szolgálok". Ez pedig nem a szolgaság, hanem a szolgálat megtagadása. Olyan, mint amikor valaki a hivatása

szolgálatát utasítja vissza - hiúságból. "Mihael" neve a szolgálatvállaló angyalok magatartásának jelszavát hordozza: "Kicsoda olyan, mint az Isten". Mitológia? A dolognak az az érdekessége, hogy a próbatétel vetületei az emberi történelemben, a nagy emberek szellemi magatartásában is fölismerhetők. Ez a rokonság adja meg a teológiai képlet evilági hitelesítését. A reagálások hasonlósága. Nietzsche még csak kimondta: "Ha Isten volna, hogyan viselhetném el, hogy nem én vagyok az". A 20. század két ateista diktátora önmagára alkalmazta a Szentírás szavát: "Minden hatalom nekem adatott az égen és a földön" (Mt 28, 18).

Mindezt azért érdemes megjegyezni, mert a 20. század két ember-pusztító diktátorának ateizmusában és hitvalló szellemi ellenfeleiknek a kinyilatkoztatást elfogadó Isten-hitében - az európai szinten megmaradva - kivételes drámában csap össze a nagy személyiségek Isten-valló és Isten-tagadó állásfoglalása, eszmékben és magatartásokban. Ebben a szellemi párbajban nem Isten és a Sátán áll szemben egymással - a kettő nincs egy súlycsoportban -, hanem Mihael és Lucifer, s hozzájuk csatlakozva a mennyország és a pokol angyalainak földi elkötelezettjei. S ebben eltekinthetünk attól, hogy valaki a Jó és a Gonosz szellemiség megszemélyesített szimbólumainak tekinti csupán "Michaelt" és "Lucifert". Az eszmei hozzáállás számít. A kommunizmus nyíltan, eszmeileg vallotta a Luciferhez való csatlakozást. Lucifer az, aki Anatol France óta a forradalom szimbóluma. A teológiában Lucifer az Isten üdvözítő akaratával történő elemi szembefordulás szellemi vezére, aki gögjében megtagadja az emberré lett Ige iránti engedelmességet. Ő a világosság kivételes szellemi képességgel rendelkező angyala, akit János apostol a tagadás utáni aláhullásban villámhoz hasonlít. A villámnak azonban van egy jól ismert tulajdonsága: vakító fényt árasztva cikázik az égen. Ez a vakító fény azonban hamar kialszik. Ugyanakkor hatalmas károkat képes okozni. Mint Lucifer szelleme a történelemben. S akik az ő pártjára állnak, Isten akaratával Istent is megtagadják. Csakhogy az ateista diktátorok személyében különös fordulattal épp ők szolgáltadják a történelem leghatásosabb Isten-érvét. Azt a rettenetes tapasztalatot, amely csontig és velőig hatolva megmutatja, mi lesz a világ sorsa, ha a Nérók után Hitlerek és Sztálinok veszik át Isten abszolút hatalmát az emberek fölött, Isten országának ellenvilágát létrehozva, sokmillió gyilkossággal, háborúk poklával, népirtással, koncentrációs táborokkal és gulágokkal, az Emberi Jogok megtagadásával, a gyűlölet gátszakításával, erdőtűzet és özönvizet ránk zúdító áradatával. Így mindaz a jó és érték, a boldogabb élet ígérete, amit hangosan propagálnak, látszatértékké degradálódik, amikor megmutatja igazi arcát, amikor a történelmi események, az emberekkel való bánásmód tényei lerántják róla az álarcot. A radikális vallásellenesség a radikális vallásossággal szembesül ebben a találkozásban, bár gyakorta a közömbösség tágas közegében. Mihael szelleme vív meg Lucifer szellemével.

Mindszenty bíboros ennek a teológiai háttérű történelmi drámának színterébe került. A Gonosz hatalma a végsőkig meggyötörte, de nem győzhetett fölötte. Belső ellenállását őszinte és mély vallásossága segítette, mint személyiségének megalapozó és betetőző meghatározója. Az Egyház Mihael arkangyal szimbólummá emelkedett szellemiségében fogalmazza meg a keresztény hitvallás lényegét: igent mondani Isten létére és igent mondani Isten üdvözítő akarására, melyben az "üdvözítő" jelző sajátos hangsúlyt kap a zsarnoki akarattal szemben. Mert "Kicsoda olyan, mint az Isten?" Néró? Vagy Hitler? vagy Sztálin? (Csak önmaguknak abszolút hatalmat igénylő, gyakorlatilag ateista diktátorokat említek). Hétszeres jaj nekünk, ha az embernek ember az "istene". Az ihletetten vallásos és a megszállottan vallástalan emberi egzisztencia szembesítése ez.

Mindszenty Józsefben családi és iskolai nevelése - majd szemináriumi éveit még inkább - egy őszintén és odaadóan vallásos személyiség kifejlődését segítették. Segítették, mert ebben saját akarata és a kegyelem kiszámíthatatlan találkozása a lényegi komponens. Ennek a hiteles vallásosságnak semmi köze a bigott magatartáshoz, amely az ember rovására kívánna Istennek tetszeni / mint egyes szektáknál /. A hiteles vallásosság képlete a kettős irányban is egyé váló magatartás: Isten szolgálata, mely az ember szolgálatában realizálódik. Az ő esetében és hivatásából adódóan közvetlenül a magyar katolikus egyház és a magyarság szolgálata ez, tágasabban azonban minden jóakarató ember szolgálata, amelyben az ellenség-szeretet is helyet kap, nem érzelmi, hanem tevékeny gesztusok formájában. A katolikus hitvallás sarkalatos tételei: hit Istenben, Jézus Krisztusban és az egyház küldetésében. Kifejezetten az Újszövetség vallásos személyiségeire jellemző a mély és életté váltott, tehát egzisztenciális tényezővé emelt Isten-hiten túl a nagy Közvetítő, Jézus Krisztus középponti szerepe és hozzá kapcsolódva a Mária-tisztelet, ennek fenntartó elemeként pedig az Egyházhoz való hűség s a vele való együttérzés, sorsközösség-vállalás.

Mindszenty bíboros vallásosságára mindebből elég néhány képet felvillantani, épp az életfogytiglani börtönbüntetés határhelyzetéből. Megragadó, hogy milyen elemi, szinte életben tartó szerepet kap ebben a rendkívül szorongatott helyzetben az imádság. A régi angol közmondást idézi: "Aki nem tanult meg imádkozni, menjen a tengerre". Majd módosítja: a börtönben az ember megtanul imádkozni. Ott megkaphatja még a megtérés kegyelmét is, mint arról Oscar Wilde tanúskodik. A readingi fegyház balladája c. költői művében. Neki nem a megtérésre volt szüksége, hanem hitének megőrzésére és elmélyítésére. A rózsafüzér szeméit ujjai helyettesítik. A breviáriumot tudatosan hosszúra nyújtja a kiüresedett időben. Néha három óráig is eltart a zsolozsma, de erre ott szüksége van. Ez a lelki erőforrása. S mekkora vigasztalás számára, amikor - kivételes esetekben - a szentmisét is bemutathatja a kenyér és a bor átváltoztatásával, a kívülről tudott miseszövegek kíséretében, csak a lelkében kigyulladó gyertyák

belső fényénél. Micsoda öröm, amikor - kilenc hónap tilalma után - 1950 karácsonyán misézhet! "Elfogott a sírás" - olvassuk a vallomását (369.o.). Aztán leírja a későbbi vigasztaló változást: "Amióta megengedik, a szentmise napirendem középpontjává lett". Azt is megemlíti, hogy mit jelent a magánosan miséző számára az elmélkedő misemondás. (377.o.) Börtöncelláiban - melyeket időnként váltogattak -, nagyon sokat imádkozik. Van rá ideje. Megrendítő hitelességgel idézi a zsoltárokból azokat a sorokat, melyeket mintha neki címezték volna. "A rab úgy érzi, hogy a zsoltáros neki énekel" - jegyzi meg emlékiratában (378.o.) Elég említeni a 17. zsoltár szavait: "Rám támadtak az én gyászos napomon" (18-19). Álmatlansága idején is többnyire imádkozik. Számára a nyomasztóan levegőtlen környezetben ez a lélek lélegzétvétele. Hetenként végzi a kereszttutát, annak képeit belsőleg megidézve. Nem kell külön erőfeszítést tennie, hogy beleélje magát Jézus szenvedésének misztériumába. Neki is hasonló jutott. "Vallási életemet megcsönkítva, de belsőleg éltem" - vallja (369.o.).

Külön említést érdemel ihletett Mária-tisztelete, amely Szent Istvántól kezdődőleg annyi nagy magyar jellemzője. Amikor megírja emlékezetesen szép könyvét Az édesanya címmel, abban egyszerre és egybeszövődően inspirálja őt a földi és az égi édesanya, Mária. Az ottawai Mária-világkongresszusról részletesen ír, mint élete nagy élményéről. S nem felejt el, amit ott akkor egy magyar mondott neki: "Ne tessék félni, Mária országa nem veszhet el". (194.o.) A fatimai prófécia pedig Oroszország megtérését jósolja. A kezdetek jelei ma már ebben is fölsejlenek.

3. A bátorság kiemelt jelentőségű erénye Mindszenty bíborosnál

A fortitudo platóni fogalma elsősorban katonai erénynek számított. Az Ószövetség makkabeusi időszakában már a vértanúk lelki erősségére utal. A keresztény spiritualitás és a morálteológia is elsősorban a lelkierőt méltatja benne, amely egyszerre életbátorság és az adott helyzetnek megfelelően kivételes tűrőképesség, hitbe és reménybe gyökerező belső készség. Gyakorta azonban - mint nála is - "vér nélküli vértanúság". Kétarcú tehát a bátorság erénye, akár az igazságosságé.

Mindszenty bíboros esetében egyértelműen a legkiemelkedőbb az ő sarkalatos erényei között, ha a vallásosságot külön vesszük. Korán jelentkezik nála, kapcsolatban van akaraterős egyéniségével. Ebben kapja meg aztán életpályája a legsajátosabb jellemvonást. A pápák közül VII. Gergelyt juttatja eszünkbe, persze az ő szűkebb hatókörén belül: érseki szinten és a magyar egyház vonatkozásában.

1944-ben veszprémi püspökként tiltakozik a zsidók gettóba-zárása ellen. A püspöki kar állásfoglalása keretében ő is védelmére kel az üldözötteknek. (37.o.)

Amikor a nyilasok a püspökség házgondnokát letartóztatják, erélyesen tiltakozik. Erre őt is letartóztatják. A koholt vád: "Hatósági közeg elleni erőszak". Így kerül először börtönbe (45.o.). Magyarország primásaként az igazság mellett kiálló bátorhangú beszédei felingerlik a megszállók párthíveit, akik a hatalom teljes átvételét készítik elő. Jó pásztor akar lenni, aki ha kell, életét adja juhaiért, "Egyházáért, hazájáért!" (85.o.). Három éven át elszántan védelmezi a katolikus iskolákat. "Nem vagyunk hajlandók átengedni tanintézetünket a kommunista szellemű nevelés céljaira" - szögezte le 1946-ban (124.o.). Kirakatpert rendeznek a keresztény ifjúsági egyesületek feloszlításának ürügyéül. Ő - mint a Püspöki Kar elnöke - bátor hangú tiltakozó jegyzéket küld a miniszterelnöknek a vallás-szabadság újabb súlyos megsértése miatt. (135-136.o.). Határozottan szót emel az igazi demokrácia ügyéért és kimondja ítéletét a zsarnokság ellen, amely az adott körülmények között prófétai merészségű megnyilatkozás: "Zsarnokság erőszakolta rá egy ember akaratát jobb sorsra érdemes népekre. Zsarnokság hajszolta bele meggondolatlanul Európát a szörnyű háborúba...Zsarnokság gázolt bele...az emberiség legszentebb jogaiba". (99.o.) A hatalmi önkény tombolásának lett visszhangja később, Illyés Gyula nagy erejű és emlékezetes verse, az 56-os forradalom ihletében: az Egy mondat a zsarnokságról.

XII. Piusz pápa volt az, akire ő különös tisztelettel tekintett. A pápa így búcsúzott tőle az 1946-os római látogatás befejeztével, ahol vele együtt 32 újonnan kinevezett bíboros volt jelen: "Te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot". Ha vérnélküli formában is, de bekövetkezett a jóslat. Elfogatása és életfogytiglani bebörtönzése, a legkülönbözőbb formában való megkínóztatása és meggyötrése ennek a kivételes bátorságnak és tűrőképességnek történelmi jelentőségű dokumentuma. Ehhez azonban magát az emlékiratokat kell elolvasni, majd újra olvasni, különösen az Andrássy út 60-ban történeteket. (ld. 234-322.o.).

Ez a kivételes életbátorság és tűrőképesség leegyszerűsítve azt jelenti, hogy döntő élethelyzetekben, a legsúlyosabb következményeket is vállalva tudott nemet mondani. S amit üldözői "makacsságnak" neveztek, az kemény és határozott elvhűségként kerül be az emberi bátorság nagy tanúinak történetébe.

4. A temperancia. Önfegyelem és önmérséklet ételben és italban. Az Egyház böjti fegyelmében való példaadás

A platóni etika az önfegyelmet az ételben-italban és a nemiség vágyában, tehát az ön- és fajfenntartás ösztöneit illetően megkövetelt "mértéket" fogalmazza meg. Ehhez a sztoikusok még az érzelmek megtagadását is hozzátették. A görög bölcselő az értelmet és akaratot méltányolja igazán. Nyomukban latin közmondással

lett, hogy "Megvan a dolgoknak a maguk mértéke". Az Ószövetség vallásos embere komolyan vette a negyven napi böjtöt. A bölcsességi könyvek a hellenista mérsékletet is integrálva részletes útmutatást adnak az ételben-italban megkívánt önmérsékletre. A qumrani esszénusok egy tál ételt fogyasztanak és kevés boritalukat is kimérve kapják. Keresztelő Szent János aszketizmusa közismert, mint ahogyan Jézusé is, a vele való szembesítésben. Ő ugyanis megtartja a böjtöt és tanító útjainak aszkézisét, jelenlétével azonban megszenteli a kánaai menyegzőt. Részt vesz annak vidám közösségében, sőt még a bort is megsaporítja. A szerzetesi életnek szerves velejárója az asztal örömeiben való mérséklet, mely a keresztény aszkézis része. Még az önmegtartóztató étkezés részleteit is kidolgozzák, sőt ritmikus versbe szedik.

Mindszenty József ebben is életre váltotta, amit a családi környezetben kapott és amit a szemináriumi években - az aszketikát is tanulmányozva - mondhatni belső készséggé, habitussá érlett. A cölibátusa nem okozott számára komoly nehézséget. Aki ilyen intenzitással tud másokért élni, az megtapasztalja, hogy mennyire szublimálódik a nemiség vágya a szolgáló szeretetben. A nőiség ideálját édesanyjában és Máriában találja meg. Az ételben-italban való önfegyelmet Emlékirataiban fogalmazza meg s ezzel minden lényegeset elmond: "Az ínycségnek nem voltam rabja: a mértékletesség nem okozott nehézséget életemben. Igyekeztem az volt, hogy asztalom mindig egyszerű maradjon, s a böjt is fontos része volt lelkiéletemnek" (351). Egyszerű, tiszta, világos beszéd. Meggyőző vallomás. Mindennek nagyon komoly hasznát vette hosszú börtönbüntetése idején. Bizonyossá vált az ő életében is, hogy mindaz, amit az Egyház a maga híveitől ebben elvár, mennyire szerény kérés. Igazában akkor termi meg jó gyümölcsét, amikor az élethelyzetek komoly lemondást követelnek az embertől (pl. orvosi tanácsra, a sportban, katonaságnál vagy éppen a börtönben). Az ő esetében, kirakat-perét megelőzően még valami más is hozzájárult az aszkézis hasznosításához: joggal tartott attól, hogy ételébe olyan drogokat kevernek, amelyek szerves részei az "agymosásnak". Sokáig csökkentette ezt a veszélyt, de végül neki sem sikerült kikapcsolnia. Ennie kellett. A neki küldött csomagok nem értek el hozzá. Az étel silány volt. Még arra is rájátszottak, hogy rendszeresen pénteken vitték neki a húst. Erre ő határozottan kijelentette: "Pénteken nem eszem húst". A negyedik alkalommal már visszakoztak a rabtartók és a húst vasárnap adták neki. Megehetne volna pénteken is az adott helyzetben. Ez vitathatatlan. De az okosság erénye mégis azt sugallta, hogy akkor viszont talán elhíresztelték volna, hogy mégis húst eszik pénteken.

A katolikus erkölcssteológia az aszkézis kérdésében kifejezetten hangsúlyozza, hogy nem a görögökre emlékeztető kieszelt gyakorlatokra helyezi a hangsúlyt, az "aszketikus teljesítményre", hanem az ún. hivatás-aszkézisre. Nem kell szűrős inget viselni és önmagunkat ostorozni. Az adott élethelyzet

megkövetelte lemondás az, amely az aszkézis igazi értelmét megadja. A böjti fegyelem egyszerre kapcsolja be a hívő embereket az üdvösség-történetének egészébe (Ószövetség!), a Krisztus-követésbe (negyven napi böjt) és az éhezőkkel való szolidaritásba, miközben megalapozza a hivatás által megkövetelt aszkézis tudatos kialakítását. A böjt még a szeretetbe is beleintegrálható a keresztény ókor atyái szerint. Hiszen a magunk szájától megvont étel akkor igazán hiteles böjt, ha azt az éhezőknek adjuk. Jézus Krisztus ebben is példát mutat. Hiszen hányszor megtapasztalta az éhséget és a szomjúságot. Utóbbi legmegrázóbban a kereszten ("Szomjúhozom"). Hányszor volt úgy, hogy az Emberfiának nem volt hová lehajtania a fejét. Pál apostol is részletesen emlékezik arra, hogy mi mindent kellett elviselnie, miközben hirdette az Evangéliumot. A börtön megpróbáltatásait viselő kardinális helyzetéből adódó aszkézisét azonban még egy sajátosan emberi megpróbáltatás is kiegészítette: a hideg. Épp csak megemlíti egyszer-egyszer. Például akkor is, amikor nem engedik, hogy egészen magára húzza a vékonyka takarót. Fázik. És visszafogott panasza fölidézi Shakespeare Lear királyából a szívszorító sorokat: "Fázik, szegény Tamás". Nyomában pedig fölremlik a fázó foglyok megszámlálhatatlan sokasága. Pilinszky mintha róla írta, amikor az ártatlanul elítéltek fegyenci sorsát átéli:

*"mert áztatok és fáztatok,
mert éheztetek bennem,
bár én is áztam-fáztam és
nekem se volt mit ennem".*

Olvasva az Emlékiratokat, magam is annak hatása alá kerültem. Képtelen vagyok visszafogni a könnyeimet. Velük kell éreznem. Azokkal, akiket ártatlanul elítéltek, s akiket gyötrelmek mellett még a hidegnek is kiszolgáltattak. A Napóleon visszavonuló seregét megtizedelő "tél generális" itt lefokozva, fegyőrként kegyetlenkedik a rabokkal. S talán még ennél is súlyosabb megpróbáltatás, amikor szervezett rendszerességgel nem hagyják aludni, ami súlyos kimerültséget idézett elő. Még iszonyatosabb volt az aszkézis próbatétele, amikor orvosi parancsra harminc napig fekvés kellett, majd amikor ennek befejeztével végre fölkel, akkor büntetésül újabb harminc nap fekvést parancsoltak rá. Még elgondolni is rettenetes. Ő kibírta. Kibírta, mint a súlyos darócruhát meg a szöges rab-bakancsokat, amikor alig vonszolta magát az ismétlődő gumibotozás után. Hiszen a talpát sem kímélték.

Milyen sokat elbír az ember, ha igazán hisz és ha ismeri megpróbáltatása értelmét. Ha tudja, kiért viseli a keresztet és tudja, hogy miért. Ő tudta.

A görög etika hagyatéka, a négy sarkalatos erény, amely mindig időszerű marad az emberi és a keresztény nevelésben. S bár az erkölcszociológia kénytelen

elválasztani őket egymástól, az élő erkölcsi személyiségben találkoznak. Egyik kiegészíti és erősíti a másikat. Mindszenty bíboros erkölcsi személyisége már a négy sarkalatos erény által is határozott kontúrokkal rajzolódik ki előttünk. A további - még árnyaltabb - jellemzést a három teológiai erénnyel szembesítve kíséreljük meg. Ez a három már nem a görög etika termékeny hatása, hanem kifejezetten a Szentírás által vezérelt teológiáé. A kérdés tehát ez: milyen volt Mindszenty József hite, milyen a reménye és milyen a szeretete? El lehet-e mondani róla, hogy ő valóban "karizmatikus személyiség", a szó hiteles, teológiai értelme szerint? A teológiában ugyanis a "karizmatikus" jelző nem azonos a divatossá vált, szekularizált zszurnaliszta fogalommal.

II. / A három teológiai erény: a hit, remény és szeretet Mindszenty bíboros erkölcsi személyiségében.

A három teológiai erény értelmezése az Újszövetség tanításába gyökerezik, elsősorban a páli levelek üzenetébe. A természetes alapok azonban itt sem hiányoznak. A kegyelem ebben is a természetre épít. Annyira, hogy hit és remény nélkül éppúgy nem lehet élni, mint szeretet nélkül. Ezért nevezhetjük mind a hármat "egzisztenciális erénynek". Mégis úgy tűnik, hogy ezekben a létfontosságú erényekben már rászorulunk a kinyilatkoztatás üzenetére, hiszen mindhárom bensőségesen összefügg az üdvösséggel és ezáltal Jézus Krisztushoz kapcsol bennünket, aki nélkül nincsen számunkra üdvösség. Pál apostol kivételes tanú ebben. Elég idézni a Kolosszeiekhez írt sorokat: "Hallottunk Jézus Krisztusba vetett hitetekről és arról a szeretetről, amely valamennyi szent iránt eltölt titeket, azért a reményért, amely készen vár a mennyben" (Kol 1, 4). Ezen a nyomon munkálja ki már a keresztény ókor, majd a középkor még inkább ezt a hármas személyi értéket, mint a keresztény élet alapvető jellemzőjét és támaszát. Elég idézni Nagy Szent Gergelyt, aki ezt mondja: "A hit, remény és szeretet...a mi bástyánk". Szent Ágoston szerint a három alaperény "a keresztény élet foglalata". A katolikus erkölcsoteológia önállósulása óta - főként Aquinói Szent Tamás ösztönzésére - ez a triász az erények teológiájának legmaradandóbb témája. S hogy ez az összetartozó három mennyire átment az Egyház vérkeringésébe és a pápáknak a hívekhez intézett buzdításába, meg a zsinati szövegekbe, arra vonatkozóan a II. Vatikánum a leghitelesebb tanú. Elég az Ad gentes (A népekhez) kezdetű dokumentum felhívását idézni, miszerint valamennyi keresztény "annak az élő hitnek útján járjon, amely életben tartja a reményt és a szeretet által munkálkodik" (AG 41.). Mindszenty József emlékiratai csak ritkán utalnak erre idézhető formában, mégis egész papi életét, majd főpásztori tevékenységét átjárják a teológiai erények, melyek nevüket onnan kapták, hogy közvetlenül Istenre irányulnak. S az

erkölcteológia mai szemléletében joggal hivatkozunk arra, hogy a három teológiai erény életre váltásában voltaképpen a köztünk és bennünk kezdődő Isten országa válik jelenvalóvá és hatékonyá a világban.

1. A hit jelenléte Mindszenty bíboros életében

A hit lehet egyéni ráirányulás, sőt ráhagyatkozás Istenre s ezáltal a keresztény ember személyi értéke, erénye. Lehet hitvallás, melynek konkrét tételei vannak. Ilyen a keresztény krédó, a Hiszekegy mint hitünk foglalata. Lehet Isten pusztá létének elfogadása: hinni "Istent". Lehet a kinyilatkoztatás elfogadása: hinni "Istennek". Lehet továbbá élet-meghatározó, egzisztenciális magatartás: hinni "Istenben". Isten létét - mint az a teológiában ismert - a bukott angyalok is kénytelenek elfogadni. Különös felismerés továbbá, hogy még a káromkodó sem tagadja Istent, csupán lázadó formában vallja meg. A Bibliát sokan forgatják, onnan merítve a maguk "dogmáját", még a legkülönbözőbb szekták is. De ez még nem teszi igazzá a hitet. Annak katolikus értelmezése szerint fontos, hogy Istent Jézus Krisztusban és az Egyház élő közösségében fogadjuk el, de úgy, hogy az élettényező legyen és így mintegy behatoljon emberi döntéseinkbe. A verbális hittel szemben ez a reális hit. Ezért a katolikus hit bekapcsol minket az Egyház hitébe. Nagy képviselői az Egyház közösségében olyanok, mint egy hatalmas kórus szólistái. Ennek a közös hitnek messzire ható visszhangja az, amit az atyák így fogalmaztak: "Ez a *mi* hitünk".

Mindszenty József hitvalló családban, katolikus iskolában és a lelkiiséget élesztő papnevelő intézetben bontakoztatta ki az ő egyre mélyülő katolikus hitét. Lényeges volt ebben a Szentírással való bensőséges találkozás, az Egyház nagy tanítóinak megismerése, a hittételekkel való szembesülés, amelyek szilárd keretet biztosítanak a Biblia értelmezésének. Személyes találkozások edzették, bontakoztatták ezt a hitet: püspöke, elöljárói és tanárai. Biztosan volt közöttük, aki az átlagosnál erősebben hatott rá. Erre következtetni lehet a hasonló esetek tapasztalatából. Lelkipásztorként, plébánosként tovább erősítette és váltotta életre, formálta egyre inkább belső meggyőződéssé a hívő emberekkel való személyes találkozás, egy ünnepi mise kereteiben felhangzó, közösen mondott krédó. S az igehirdetés, amely akkor hat igazán, ha belső hitélményből fakad. A hit megtapasztalásának sokféle lehetősége van. A kegyelem pedig, amely szükséges a hit elmélyítéséhez, olykor kiszámíthatatlanul érinti meg az embert. Egy váratlan találkozás, egy üzenetet hordozó szentírási mondat eredményezhet olyan belső fényt, amely rejtett energiaként árad bele a folyton alakuló személybe, annak lelkiiségébe. Átjárja az egyént és átjárja a hívő közösséget.

Mindszenty bíborosnak a háború után, a szegedi dóm téren, hatalmas tömeg jelenlétében mondott beszédéből is ez a meggyőződés csendült ki: "Mindaddig, amíg a magyar népben él a hit, ez a hit nagy erőt ad a nemzetnek a talpra álláshoz". (154.o.). Ennyire egzisztenciális tényező a Transzcendenssel való kapcsolat. A próféták nyomán ezt úgy lehet megfogalmazni, hogy ha nem hisztek, nem maradtok meg. A hitre azonban nevelni is kell az embert. Ezért harcol, ezért küzd Mindszenty bíboros főpásztorként a katolikus iskolákért. Ennek jele volt az is, amikor az ifjúság már a kommunista uralom előszelében kivonult és kórusban kiáltotta: "Hittant akarunk!". (172.o.) S amikor a börtönben az egyik tiszt titokban szimpátiájáról biztosítja, jelezve, hogy ő is keresztény, akkor különös vigasztalást érez. Élményének belső visszhangját pedig így rögzíti: "Nem halt meg a hit...az egekig csapkodó gyűlöletben sem. Ami megmaradt belőle, az sötét zárkám vigasztaló fénysugara lett". (382.o.)

Isten, Krisztus, Egyház...Ez a három sarkalatos tétele a katolikus hitvallásnak. Mindszenty József hitében nem volt probléma az elsővel. A Jézus Krisztusba vetett hite az, amely külön figyelmet érdemel lelkiisége alakulásában. Nélküle nem fordulhatunk az Atyához. Ő a Mediator Dei et hominum, a nagy Közvetítő Isten és ember között. A liturgia ezt fejezi ki elemi egyszerűséggel: "Őáltala, Ővele, Őbenne". S amikor újabban egyre több szó esik a Jézus Krisztussal való személyes találkozás fontosságáról - könyvekben is -, akkor ebben megint a börtönélet lelki tapasztalatait kell kiemelnünk. Nem fölösleges ismétlés, hanem új oldalról való megközelítése élete elementáris belső tapasztalatának, ahogyan a szenvedő Jézussal összeköti őt saját sorsa. A legmélyebb hit Pál apostol szerint is az, ha sorsközösséget vállalunk Krisztussal, ha vele együtt eltemetkezünk a szenvedés sötétségébe, hogy vele együtt emelkedjünk föl a világosságba, már a földi élet keretei között is. Fölvonulnak előttünk újra a két keresztút közös vonásai: az elfogadás, a "Keresztre vele" kiáltásoknak megfelelő kórus: "Mindszentynek kötelet!", a koncepciók kirakat-per, a katonák gúnyja, a megkorbácsolásra emlékeztető gumibotozás, a börtöncellában eszméletét veszítő elesése, a harminc plusz még harminc napos fekvés kényszerének a keresztre feszítetteket idéző, hosszúra nyújtott iszonyata...De őrzői közt is van egy "százados", aki vele érez. Megrendítő hasonlóság, amikor kétszer is leírja, hogy megbocsát az őt gyötrő ellenségeinek. Hiszen azok a börtönőrök valóban nem tudták, mit cselekszenek. Nem tudták fölmérni a hatalom eszközeiként, a beléjük szuggerált gyűlölet sodrában, hogy tulajdonképpen miben is vesznek részt és kinek az oldalán. De ott van az édesanya kísérete is, mint Jézus keresztútjánál. A negyedik állomás misztériuma. És bekövetkezik a maga áttételében a "feltámadás", a szabadulással, a poklokra való alászállás után. Ez már nem távolról való Krisztus-követés, ez a szenvedő Krisztussal való sorsszerű azonosulás: "értetek és mindenkiért". Sokat mond, hogy egyik kedvelt olvasmánya Kempis Tamás műve: a Krisztus követése.

Hogy ez az elemi erejű és közvetlenségű Krisztus-követés mekkora hitet jelez, azt szinte minden ide vonatkozó sorából ki lehet érezni. Különleges hatással van az Emlékiratok olvasójára. Ami pedig az Egyház iránti hitét illeti, ezt megint csak képtelenség volna egy-egy idézettel kifejezni. Annyira az Egyházban és az Egyházért élt. Érte fáradozott és szenvedett. Vele érzett egész mivoltában. De főpásztorként különösképpen a magyar egyházért, az ökumené sugárkörében, a magyar haza és minden magyar iránti féltő aggódással. Ezt fogalmazza meg a külföldön élő magyarok látogatása során, amikor két év alatt 58.000 kilométert tesz meg: Németország, Anglia, Amerika, Kanada, Ausztrália...Pál apostol, Juliánusz barát és Xavéri Ferenc jelenik meg a rokonító emlékezet filmvászán. Erről írja megható egyszerűséggel az emlékiratokban: "A hit állandó öröme indít arra, hogy dolgozzam a lelkekért a menekült magyarság körében". (497.o.) Így lesz az induló "hittanárból" a hitet elemi módon megélő tanú, II. János Pál pápa bíborosi rangú előfutáraként a hit korunkbeli utazó apostola. Így lesz világjáró abból a főpásztorból, aki nem volt hajlandó Bécsben tanulni, aki mindig itthon akart élni és maradni, s csak a száműzetés kényszerében hagyta el az országot.

2. Eltökélt reménnyel a reménytelenségben

Az Ószövetség nem választja el egymástól a hitet és a reményt. A hit úgy is fölfogható, mint Istenbe vetett bizalom. A bizalom pedig a remény testvére. A teológia tudománya azonban rákényszerül a fogalmi megkülönböztetésre, s a Szentírás megadja hozzá a szükséges alapokat. Pál apostolnál is megtalálható a szerves összetartozás - a hit "a remélt dolgok foglalata" -, de már egészen sajátos hangsúlyt kap a megállapítás, hogy "Hivatástok egy reményre szól" (Ef 4, 4), továbbá hogy "Krisztus bennetek a megdicsőülés reménye" (Kol 1, 27). A reményben valóban létezésünk új horizontja tárul föl. A remény a jövő felé fordítja tekintetünket, a bizalom jegyében. A remény talajából sarjad ki a nagy visszhangot keltő szó, melyet Dürrenmatt egyik könyve címéül választ: az Ígéret. S az üdvösség történetének ez az egyik szakfogalma: Isten ígérete, mely a végső beteljesülés jövőjét vetíti elénk. Ezért a protestáns Moltmann - túl a "Sola fides" megkötésén - úgy olvassa a Bibliát, mint a remény könyvét.

A keresztény reménynek azonban van egy árnyékos arca is. Ezt a bölcs rabbi fogalmazta meg elemi egyszerűséggel, a hitleri időkben, amikor a közvetlen jövőről faggatták. "Azt tudom mi lesz - mondta -, de addig mi lesz"...Ha nem is "tudjuk" a szó szoros értelmében, mit rejt a végső jövő - ez hitünk titka -, de ismerjük Isten ígéretét. Csakhogy jön a szorongató kérdés: "de addig mi lesz"...A találó fogalmazás a közvetlen történelmi jövőre utal, amit nem ismerünk. Ki gondolta volna a hetvenes években, hogy mi következik be 1990-ben? Olyan ez,

mint amikor a hegymászó látja a csúcsot, de a hozzá vezető út ködbe borul. A földi várakozásban - "Godóra várva" - nem csupán a kereszt reménye magasodik föl előttünk, hanem a remény keresztje is. Az, hogy nem tudjuk, mit hoz a holnap, hogy mit rejt a közvetlen jövő, amire az idézett válasz utal: "de addig mi lesz". S ez azt jelenti, hogy vannak bizonyos élethelyzetek, melyekben kilátástalannak ítéljük ezt a közvetlen jövőt. A remény keresztje ez. S mindennek ellenére a reménytelennek tűnő helyzetekben is képesek vagyunk kitartani. "Contra spem in spem", mondja Pál apostol. Vagyis meg kell őriznünk ezt a reményt akkor is, amikor teljesen beborul az égboltozat és minden reménytelennek tűnik.

Mindszenty József sokat tanulmányozta a történelmet. Ismerte és nyomaiban is ellenőrizhette a magyarság múltját, közelebbről a török idők súlyos pusztítását és annak következményeit. Ismerte a véres hadjáratokat, melyek végigszántották az országot. Tudta, hogy mit jelent a "Nyugat védőbástyájának" lenni / hétköznapibb szóval: puffernek /. S meggyőződhetett arról, milyen hatalmas erő a magyar nép életében a keresztény hit és a belőle fakadó remény. Ez a nép talpra tudott állni a tatár és a török után is. Talpra kell, hogy álljon a két világháború veszteseként is, meg az ateizmus hatalmas erdőtüze után. Ehhez azonban kellene a remény hordozói. Egy következetesen Isten nélküli világban a remény értelmét veszti. A világ a pokol jósai számára lesz az ígért földje. Mert Dante óta közmondás lett a "Lasciate ogni speranza", vagyis hogy a kárhozat lényegéhez tartozik az olyan létforma, amelyben már nincsen remény. A földi élet tehát ideig tartó élvezetei mellett is a kárhozat fennhatósága alá kerül. Benne az ember a "világéjszaka" ígéretnélküli várakozását éli át, melyben a filozófia középponti problémája Camus szerint az öngyilkosság. Az pedig a kétségbeesés halálugrása.

A börtönélet politikai foglyai átérték ezt a reménytelenséget. Közülük többen öngyilkosok lettek, ha megtehették. Amikor Mindszenty bíboros megszédült és elesett, hiába törölgette vérvő fejét. A nyomok megmaradtak. S akkor őrei azt hitték vagy azt fogták rá, hogy öngyilkos akart lenni. Ezt pedig tiltja a börtön szabályzat. Nem tudták, mire képes az, aki hitével lényében hordozza a reményt is. Nehéz megindultság nélkül olvasni vallomását: "A rabság nem egyéb, mint várás és reménykedés: az enyém is az volt". S idézi visszaemlékezésében Carlyle sorait: "Ó áldott reménység, egyedüli üdve a halandó embernek". (417.o.).

Elfogatása előtti beszédeit a bizalom, a reménykeltés üzenete hatja át: az a szilárd meggyőződés, hogy az Egyházon - Jézus szavait idézve - a pokol kapui sem vehetnek erőt. Ezt hirdeti meg székfoglaló beszédében. (82.o.). Ennek megvalósulását éli át feltörő örömmel börtönből való szabadulása után. Ezt őrizi magában, egy kanadai magyar bátorító szavát emlékezetébe beégetve, hogy Mária országa nem veszhet el. (194.o.). Ez erősödik meg benne, amikor a Németországban élő magyar cserkészekkel találkozhatott, amely "vígasszal és reménységgel" tölti el. (488.o.). Ez a remény ébreszti benne az ünnepi örömet

Máriazellben, zarándokok sűrűjétől övezve, Szent István király milleneumán. Hiszen minden igazi ünnep a remény ünnepe. Az elboruló elme utolsó villámfényénél fogalmazza meg Vörösmarty a "Nincsen remény, nincsen remény" vakhomálya után, hogy "Lesz még egyszer ünnep a világon". Ez ad neki erőt édesanyja ravatalánál, amikor a francia nagykövet felesége által elhelyezett koszorú szalagján is olvashatja: "A viszontlátás reményében".

3. A másokért élni tudó szeretet tanúja.

Milyen élettényező volt a keresztény szeretet Mindszenty bíboros életében? Idealizált lenne a kép, ha nem említenénk meg, hogy ő nem volt az a bizonyos csupa-mosoly lelkipásztor, aki kedvességével hódít és így nyeri meg az emberi szíveket. Voltak, akik nem tartották szimpatikusnak, mint az erős akarátú embereket általában. Amikor fényképe nyomán rajzolt portréját átadhattam neki - hetedikes gimnazista kispapként -, már sejtettem, hogy ez az arc ritkán derül mosolyra. Jézus arca is inkább komoly lehetett. Az sem tagadható, hogy Mindszenty József tekintély-tisztelő volt, aki maga is megkívánta a kellő tiszteletet, de ez nem jelent negatív jellegű fennsőbbiség-tudatot. Az autoritatív magatartás arra a püspökre volt jellemző, aki megkövetelte, hogy a jelenlétében ne üljenek le a hozzá fordulók. Ő diszkréten mosolygott. Volt érzéke a humor iránt is, amit még a börtönben sem felejtett el. Mindszenty bíboros személyisége tiszteletet parancsolt. Keresztúry Dezső mint irodalmi ember és egy időben miniszter, említette is, hogy néha nehezen viselte el volt tanárának ezt az - úgymond - tekintélyi föllépését. A sztálinizmus idején ennek szöges ellentéte volt megfigyelhető: valami taszító módon képmutató ellentmondás a politika stílusában. Fennen hirdették a "szocialista realizmust", közben pedig Rákosi Mátyás idealizált, pirosposzsgás plakátjai függtek a falakon, megnyerő, joviális mosollyal. Az úttörőknek ő volt a "Rákosi pajtás", az ország számára pedig "Népünk szeretett atyja". S jelszó volt a "békeharc". A marxista ideológia mindezt a dialektikával magyarázta. - Mindszenty még a századelő Egyházának hagyománytisztelő stílusát képviselte, de nemes veretű és személyéből áradó hiteles tekintéllyel. Papjai között is akadtak, akik nehezen viselték, hogy magasra tette a helytállás mércéjét. Biztosan nem volt joviálisan szeretetreméltó, mert a karaktere volt más. És a megszentelt élet nem forgatja ki sarkaiból az emberi karaktert, hanem fölemeli és megneemesíti. Neki is a saját jellemalkatát kellett megszentelnie a kegyelemben. S ő megtette, ami rajta múlt. A rosszindulatú kritika mindig a fonák oldalról közelít. Ellenfelei szemében ő volt a "makacs", a "régimódi feudális zászlós úr", aki nem képes lépést tartani a "haladással". De miféle "haladtunk" akkor?

Az emberek általában a szimpátia-érzéssel azonosítják a szeretetet. Azt latolgatják, hogy ki mit érez és hogyan érez a másik iránt. Még a beszédjük is elárulja őket. Hívő keresztények is akadnak, akik nehezen értik meg az Evangéliumot, s benne a krisztusi szeretet alaptörvényét. Még kevésbé értik a szeretet "parancsát". Érzelmeket ugyanis nem lehet parancsolni. Jézus példabeszéde, az irgalmas szamaritánusról szóló, pontosan fejezi ki, mit követel a szeretet parancsa. Azt, hogy "menj és te is hasonlóképpen cselekedjél". Parancsolni, előírni, elvárni tehát nem érzelmeket lehet, hanem a tevékeny szeretetet, például az irgalmasság testi-lelki cselekedeteit: "Éhezőknek ételt adni, szomjazóknak italt adni, tudatlanokat tanítani". Amikor perében valuta-üzérkedéssel vádolják, öntudatosan válaszolja: " a mi karitatív és szociális tevékenységünk több tízezer magyart mentett meg az éhségtől". (261.o.) A keresztény szeretet eszerint az ember üdvösségét szolgáló tevékeny jóakarat. - Mindszenty bíboros már lelkipásztorként is komoly erőfeszítéseket tett, hogy az írástudatlan magyar gyerekeket iskolai oktatáshoz segítse. Magyarország primásaként pedig nagy energiával és áldozatosan fáradozott azért, hogy az éhezőket ételhez juttassa. Karitás-akcióinak megszervezése a háború utáni években országos méreteket öltött. (vö. 95.o.) Segélykérő S.O.S. jelei Amerikáig jutottak. Bíborosi kinevezése után, Rómából hazatérve, a csepeli munkásokat is meglátogatta. Beszédében ilyen mondatok vannak: "Nem a gyűlöletet, hanem a szeretetet hirdetem. A gyűlölet látvája egy évtizede előntötte a világot...mi azonban Krisztus és az Egyház szeretet-tanát közvetítjük" (116.o.).

A tevékeny, a másokért élni tudó, az önzetlenül szolgáló szeretet példája ez. Ami azonban kifejezetten a szívet érinti, az sem hiányzik belőle. Ilyen elsősorban az édesanya iránti hála érzése, emberi és papi életének ritka tisztaságú és intenzitású szeretet-élménye. Kimagasló jele annak, hogy neki igazi, mély érzései is voltak, nem csupán kemény akarata. Az édesanya c. könyve nem lehetett volna olyan népszerű, hogy három kiadást érjen meg, ha nem hitelesítette volna a belső és érzelmileg mélyen motivált szeretet, amely Mária-tiszteletét is áthatotta. Másrészt nem lehetett volna ennyire népszerű, ha Mindszenty József nem bontakoztatta volna ki írói képességét, amely az emlékiratokból világosan kitűnik. Mert a teológia és a történelem mellett az irodalmat is különösen kedvelte. Lapot is szerkesztett. Mély és intenzív hazaszeretete pedig szinte sugárzik az Emlékiratok lapjairól. Hiszen életét is kész volt odaadni Magyarorszáért, anélkül, hogy nacionalista lett volna. Mert a nyilas nacionalisták hagyták volna pusztulni az országot - vagy a miénk, vagy senkié alapon - nem gondolva arra, hogy mi lesz a haza jövőjével. Mindszenty bíboros magát az Emlékiratokat zárja le Pál apostol szavaival, melyeket élete alapvető szándékának is tekinthetünk: "Nem azt keresem, ami nekem hasznos, hanem ami másoknak javára van" (1 Kor 10, 33) Aki ennyit képes volt elbírní, elszenvedni az Egyházért és a magyar népért, annak szeretetét és

hősies teherbíró képességét csak a legmagasabb mértékkel lehet megmérni, ha egyáltalán mérni lehet.

Összegező visszapillantás. A jelen reflexióban Mindszenty József bíboros prímás életét és tevékenységét próbáltam mérlegre tenni, kifejezetten az ő kiemelkedő erkölcsi személyiségét vizsgálva. Abban is a négy sarkalatos erény s hozzájuk csatoltan a vallásosság, továbbá a három teológiai erény szempontjait figyelembe véve. Kiegészítésül fölvethető a kérdés: mennyiben sejthető benne a Szentlélek ajándékainak jelenléte, és milyen ajándékoké. Az "ajándékok" a teológiában járatosak számára a keresztény élet magaslatait jelentik. A klasszikus hasonlat szerint az erények fokán a hívő ember még "húzza a lapátokat", küzd és erőfeszítéseket tesz, hogy a készség kialakuljon. Az ajándékok esetében a vitorlás kormányát elég beállítani. A Szentlélek szele viszi, hajtja előre, olykor pedig egyenesen röpti a hajót a cél felé. Ebben az állapotban érezni a kegyelem sodró jelenlétét. A keresztény életnek ezen a fokán szinte azt érzi a megérintett, hogy engednie kell a Szentlélek indításának. Ez bizonyos passzív állapotot jelent. Horváth Sándor O.P. talán legvonzóbb és legvilágosabb, számomra mindenesetre a leghatásosabb nagy lélegzetű tanulmánya, amikor Prohászka Ottokárról úgy ír, mint "A Szentlélek hárfájáról". Igaz, ma inkább a Szentlélek "gitárját" mondanánk, de nem ez a lényeges. Az a fontos, hogy Aquinói Szent Tamás nyomán a jól felhangolt, engedelmes hangszer képét idézzük, melynek húrjain a Lélek játszik. A hangszer ebben a képben megadja magát a mesternek, mint a Stradivari hegedű Menuhinak. De amit Assiszi Szent Ferenc vagy Prohászka Ottokár költői ihletű egyéniségét megidézve találónak érzünk, az nehezen, illetve sehogy sem illene Mindszenty bíborosra. Ő inkább a hősiesség rangjára emelt lelkielő embere, ami azonban szintén szentlelkes ajándék. Erre maga is ráérez. Lantnál, gitárnál, hegedűnél puritánabb képet talál. Azzal a üllővel érzi magát rokonságban, melyet gyermekkorában a faluvégi kovácsműhelyben látott. Így emlékezik rá: "Nem lelkesített a kalapács, amely mindig csak ütött. De szerettem, megértéssel néztem az üllőt, amely állta a kalapácsot és nem ütött vissza, de minden ütésnél keményebb lett". Félelmetes pontosságú, szinte prófétai ráérezés a maga későbbi sorsára. Ő a kommunizmus "kalapácsának" ütései alatt vált egyre keményebbé" (133.o.). Ez a hasonlat persze nem jutott Aquinói Szent Tamás eszébe. Nem is juthatott. Pedig a kardok vasát akkor már régóta úgy edzették, hogy szakértő kezekkel ütötték a kalapáccsal. A nagybőjti pásztorlevélbe foglalt hasonlat telitalálat. Nem csoda, hogy szállóige lett belőle. A lelkiéletre átvitt jelentése is kellő magyarázatot kap: nem szabad belsőleg összeomolni az ütések alatt, "hanem megnőtt lelki erővel kell hordozni Krisztus lábnyomában a keresztet". Ha ez a "megnövekedett lelki erő" olyan állóképességet biztosít, mint az ő esetében, akkor az joggal feltételezhetően a Szentlélek ajándéka, az erősség Lelkéé.

Mit üzen nekem, nekünk Mindszenty bíboros erkölcsi jelleme s benne az igazságtalanul elítélt ember testi-lelki kínokkal övezett teljes megalázása? Mit üzen nekünk a rabságában kiállt gyötrelmes szenvedése? Dosztojevszkij jut eszembe, aki hasonló módon járta meg a börtönbe zárt politikai foglyok poklát, aki átélte a halálra ítélt lelkiállapotát is. Mert a rabtartó hatalom a kegyetlen húzással kellően leleményesnek bizonyult, hogy akkor hirdessék ki előtte a fölmentő ítéletet, amikor már túl volt a halálhoz való hozzáedződés belső gyötrelmein és fölkészült a kivégzésre. Kiújulnak bennem Pilinszky János néhány verssorának már begyógyult égési sebei és tagjaiban megéled Dosztojevszkij mélységes alázata, melyet a liturgiából kölcsönzött. Ő volt az, aki földig hajolt az emberiség szenvedése előtt. S bár ez a Keleti Egyház liturgiájának gesztusa, az Emlékiratok elolvasása után lélekben én is földig hajolok Mindszenty József és vele együtt a magyar nép huszadik századi szenvedései előtt.

A szerző – egyházi felkérésre – Mindszenty bíboros boldoggá avatási kérelméhez csatolandóan írta meg tanulmányát.

Dr Boda László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Teológiai Fakultásának nyugalmazott egyetemi tanára, morálteológus, filozófiai eredetkutató, író. A *Torinói Lepel* kutatásaival kezdete meg képi evangelizációs országjárását s vett részt képeivel és előadásával a *Lepel Orvietoi Világkongresszusán* (2000). Jelenleg a korábbi, tizennyolc éves filozófia-tanításából profitálva alapozza meg – a magyarság és a magyar nyelv származását nyomozva – az eredetkutatás filozófiáját, három kötetével: *Avarok és székelyek* (Püski), *A magyar eredetkutatás és nyelvünk pere* (Kráter) és *AZ UGOROK*-kal. Alcíme: *Miért nem finnugor a magyar nyelv?* (Szófia). -- A szerző a *Keresztény Demokrata Néppárt* támogatója, mint *Dr Semjén Zsolt* miniszterelnök-helyettes volt tanára, a jelenben baráti kapcsolatban vele és a keresztény demokratákkal.